

जलस्रोत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक

प्रस्तावना: जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास, जलउत्पन्न विपद न्यूनीकरणका लागि दिगो तथा एकीकृत व्यवस्थापन गरी प्राप्त लाभको न्यायोचित वितरण, जलस्रोतको प्राकृतिक स्वरूपलाई कायम राखी प्रदूषणरहित बनाउन र अन्तरपुस्ता समन्यायका आधार सुनिश्चित गर्न जलस्रोत सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न वाञ्छनीय भएकोले, संघीय संसदले यो ऐन बनाएको छ ।

परिच्छेद-१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ :** (१) यस ऐनको नाम “जलस्रोत ऐन, २०८३” रहेको छ।
(२) यो ऐन प्रमाणीकरण भएको मितिले एकानब्बेऔं दिनदेखि प्रारम्भ हुनेछ।
२. **परिभाषा :** विषय वा प्रसङ्गले अर्को अर्थ नलागेमा यस ऐनमा,
 - (क) “अध्यक्ष” भन्नाले आयोगको अध्यक्ष सम्झनु पर्छ।
 - (ख) “अन्तरपुस्ता समन्याय” भन्नाले भविष्यको पुस्ताले समेत जलस्रोतका उपयोग र लाभ प्राप्त गर्नसक्ने सम्भावना कायम राखी वर्तमान पुस्ताले जलस्रोतको उपयोग गर्ने प्रक्रिया सम्झनु पर्छ।
 - (ग) “अनुमतिपत्र” भन्नाले जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र व्यवस्थापन गर्न कुनै आयोजनाको अध्ययन, विकास, निर्माण वा सञ्चालनका लागि प्रचलित कानून बमोजिम दिइएको अनुमतिपत्र सम्झनु पर्छ।
 - (घ) “आयोग” भन्नाले दफा ६ बमोजिमको जल तथा ऊर्जा आयोग सम्झनु पर्छ ।
 - (ङ) “आयोजना” भन्नाले जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास, निर्माण र व्यवस्थापन गर्न सञ्चालन गरिने आयोजना सम्झनु पर्छ।
 - (च) “उपाध्यक्ष” भन्नाले आयोगको उपाध्यक्ष सम्झनुपर्छ।
 - (छ) “जल उत्पन्न विपद्” भन्नाले बाढी, खडेरी, पहिरो, गेग्रान, बहाव, नदीको कटान, डुबान, तटबन्ध, बाँध वा जलाशयमा भएको क्षति वा त्यस्तै अन्य कारणले उत्पन्न विपद् सम्झनु पर्छ र सो शब्दले हिम पहिरो, हिमताल विस्फोट र जलवायु परिवर्तनका कारण उत्पन्न सङ्कट समेत जनाउँछ।

- (ज) "जलस्रोत" भन्नाले सतह, भूमिगत वा जुनसुकै अवस्थामा रहेको पानी र पानीको सबै प्रकारको मुहान र स्रोत सम्झनु पर्छ।
- (झ) "जलस्रोत उपयोगको सहमति" भन्नाले दफा १६ को उपदफा (२) बमोजिम जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र व्यवस्थापनको लागि आयोगले दिने सहमति सम्झनु पर्छ।
- (ञ) "जलस्रोत परीक्षण (वाटर अडिट)" भन्नाले कुनै निश्चित बिन्दुबाट विभिन्न प्रयोजनका लागि प्रयोग भएको र बाँकी रहेको जलस्रोत तथा त्यस्तो क्षेत्रमा निर्मित संरचनाको परीक्षणलाई समेत सम्झनुपर्छ।
- (ट) "जलस्रोत पुनर्भरण" भन्नाले भूमिगत तहमा जलस्रोतको परिमाण वृद्धिका लागि प्राकृतिक वा कृत्रिम तरिकाले सतहबाट जमिन मूनि पानी पठाउने प्रक्रिया सम्झनुपर्छ।
- (ठ) "जलस्रोत विवरण (वाटर एकाउन्टिङ)" भन्नाले जलस्रोतको उपलब्धता, आपूर्ति, माग, पहुँच र उपयोग सम्बन्धी वर्तमान अवस्थाको अध्ययन गरी दफा १४ बमोजिम विवरण राख्ने पद्धति सम्झनुपर्छ।
- (ड) "तोकिएको" वा "तोकिए बमोजिम" भन्नाले यो ऐन अन्तर्गत बनेको नियममा तोकिएको वा तोकिए बमोजिम सम्झनु पर्छ।
- (ढ) "नदी बेसिन" भन्नाले कुनै नदी विशेषको पानीढलो लगायत त्यसको सहायक नदी, वर्षात आदिको पानी प्रवाह हुने निश्चित भौगोलिक क्षेत्र सम्झनुपर्छ।
- (ण) "नदी बेसिन योजना" भन्नाले कुनै नदी विशेषको बेसिन क्षेत्रभित्रका जलस्रोत, जमिन, जनसंख्या र अन्य स्रोतलाई समेत दृष्टिगत गरी जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र व्यवस्थापनको लागि दफा १८ बमोजिम तयार गरिएको योजना सम्झनु पर्छ।
- (त) "बाँध" भन्नाले जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनको लागि ताल, नदी वा खोलामा पानी सञ्चय, नियन्त्रण, पथान्तर वा सतह वृद्धिका लागि अस्थायी वा स्थायी रूपमा निर्मित भौतिक संरचना सम्झनु पर्छ।
- (थ) "बाँधको सुरक्षा (ड्याम सेक्युरिटी)" भन्नाले दफा ३१ बमोजिम बाँधको संरचनामा क्षति पुर्याउने उद्देश्यले हुन सक्ने कुनै हस्तक्षेप वा कार्यबाट जोगाउनका लागि गरिने सुरक्षा सम्झनु पर्छ।

- (द) “बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी)” भन्नाले दफा ३२ बमोजिम बाँध सञ्चालकले प्राकृतिक तथा प्राविधिक रूपमा बाँधको जगेर्ना, रेखदेख, मर्मत सम्भार तथा संरक्षण गर्ने कार्य सम्झनु पर्छ।
- (ध) “बाँध सञ्चालक” भन्नाले प्रचलित कानून बमोजिम बाँध निर्माण र सञ्चालन गर्न अनुमति वा जिम्मेवारी प्राप्त संस्था वा निकाय सम्झनु पर्छ।
- (न) “भूमिगत जलस्रोत” भन्नाले जमिनमुनि सञ्चित रहेको पानीको स्रोत सम्झनु पर्छ।
- (न) “मन्त्रालय” भन्नाले नेपाल सरकारको ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय सम्झनु पर्छ।
- (प) “लाभदायी उपयोग” भन्नाले सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय दृष्टिकोणबाट अधिकतम लाभ प्राप्तिका लागि जलस्रोतको दक्ष र किफायती उपयोगको कार्य सम्झनु पर्छ।
- (फ) “सचिव” भन्नाले आयोगको सचिव सम्झनुपर्छ।
- (ब) “सदस्य” भन्नाले आयोगको सदस्य सम्झनु पर्छ र सो शब्दले अध्यक्ष, उपाध्यक्ष र सदस्य सचिवलाई समेत जनाउँछ।
- (भ) “समिति” भन्नाले दफा १३ बमोजिमको कार्यकारी समिति सम्झनु पर्छ।
- (म) “स्थानीय तह” भन्नाले गाउँपालिका र नगरपालिका सम्झनु पर्छ।
- (य) “संरचना” भन्नाले जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहु आयामिक विकास र व्यवस्थापनका लागि निर्मित बाँध, जलाशय, जलमार्ग, सुरुङ्ग, जलभण्डार ट्याङ्की, नहर, पाइप लाइन, विद्युत गृह वा सोही प्रकृतिका अन्य संरचना सम्झनु पर्छ र सो शब्दले त्यस्तो संरचनाले चर्चेको जग्गा तथा सो मा जडित मेशिन र उपकरणलाई समेत जनाउँछ।
- (र) “क्षेत्रगत गुरुयोजना” भन्नाले जलस्रोतको उपलब्धता, त्यसको बहुपक्षिय तथा बहुआयामिक उपयोग, जोखिम र लाभ-लागतको विश्लेषण गरी नदी बेसिन योजनाको अधीनमा रही दफा १९ बमोजिम अलग अलग रूपमा तयार गरिने जलस्रोत उपयोगको क्षेत्र अनुसारको योजना सम्झनु पर्छ ।

परिच्छेद -२

जलस्रोतको स्वामित्व, संरक्षण र उपयोगको अधिकार

३. जलस्रोतको स्वामित्व र अधिकार: (१) नेपालमा रहेको जलस्रोतको स्वामित्व र अधिकार नेपाल राज्यमा निहित रहनेछ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिको आफ्नो हकभोगको जग्गामा रहेको जलस्रोत निजी हितमा उपयोग गर्न र समुदायमा परम्परादेखि सामुदायिक हितका लागि उपयोग भइरहेको जलस्रोतको अग्राधिकार क्रमशः सम्बन्धित व्यक्ति र समुदायमा रहनेछ ।

स्पष्टीकरण : यस उपदफाको प्रयोजनका लागि-

(क) "निजी हितमा उपयोग" भन्नाले व्यक्तिले आफ्नो हकभोगको जग्गामा रहेको जलस्रोत खानेपानी तथा घरेलु प्रयोजनका लागि प्रयोग गर्ने कार्य सम्झनु पर्छ।

तर निजी हकभोगको जग्गामा रहेको जलस्रोत समुदाय वा बस्तीको खानेपानीमा उपयोग हुनसक्ने भएमा सम्बन्धित व्यक्तिको लागि आवश्यक पर्ने परिमाणको पानी सुरक्षित गरी बचत रहने पानी समुदाय वा बस्तीको लागि उपयोग गर्न दिनु पर्नेछ।

(ख) "सामुदायिक हित" भन्नाले समुदायका सदस्यले परम्परादेखि सामूहिक रूपमा जलस्रोतको उपयोग गर्ने कार्यलाई सम्झनु पर्छ" ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम परम्परादेखि सामुदायिक रूपमा जलस्रोतको उपयोग गर्ने कार्यमा राज्यले सम्बन्धित समुदायलाई आवश्यक सहयोग गर्नु पर्नेछ ।

४. जलस्रोत उपयोगको अधिकार: (१) जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र व्यवस्थापन गर्ने अधिकार नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको हुनेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको विकास र व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकार अनुसूची-१ बमोजिम हुनेछ।

(३) उपदफा (२) को अतिरिक्त नदी, सिमसार क्षेत्र, जलभण्डार र तालतलैयाको अधिकार अनुसूची-२ मा उल्लेख भए बमोजिम आयोगले सूची प्रकाशन गरी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहको हुनेछ ।

५. जलस्रोतको उपयोगको प्राथमिकताक्रम: (१) जलस्रोतको उपयोगको प्राथमिकताक्रम देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- (क) खानेपानी, घरेलु उपयोग (पशुपालन र मत्स्यपालन समेत) र जलचर,
- (ख) सिंचाइ,
- (ग) जलविद्युत,
- (घ) धार्मिक, सांस्कृतिक प्रयोजन,
- (ङ) खनिज, व्यवसायिक र औद्योगिक उपयोग,
- (च) जल यातायात,
- (छ) आमोद प्रमोद तथा पर्यटन, र
- (ज) बन्यजन्तु उपयोग ।

(२) यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत उपयोग भईरहेको जलस्रोतको हकमा उपदफा (१) बमोजिमको प्राथमिकताक्रमले कुनै असर पार्ने छैन ।

(३) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि खडेरी, बाढी, जलवायु परिवर्तन वा अन्य प्राकृतिक कारणले जलस्रोतको उपलब्ध परिमाण घटबढ भएमा आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी जलस्रोतको उपयोगको परिमाणमा हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-३

आयोगको स्थापना, तथा काम, कर्तव्य र अधिकार

६. आयोगको स्थापना (१) :जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास, एकीकृत ब्यबस्थापन, अध्ययन र अनुसन्धानका लागि जल तथा उर्जा आयोगको स्थापना गरिएको छ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको आयोगमा देहाय बमोजिमका अध्यक्ष तथा सदस्य रहनेछन् ।

- (क) उर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्री - अध्यक्ष
- (ख) जलस्रोत वा ऊर्जा इन्जिनियरिङ्ग, जलस्रोत व्यवस्थापन, वातावरण वा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण सम्बन्धी विषयमा कम्तीमा स्नातकोत्तर तहको शैक्षिक उपाधि हासिल गरी त्यस्तो विषयको सम्बन्धित क्षेत्रमा कम्तीमा पन्ध्र वर्षको कार्य अनुभव भएको व्यक्तिमध्येबाट नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको एक जना -उपाध्यक्ष
- (ग) सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग (ऊर्जा तथा जलस्रोत सम्बन्धी विषय हेर्ने) -सदस्य

(घ)	सचिव, कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय	- सदस्य
(ङ)	सचिव, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	- सदस्य
(च)	सचिव, खानेपानी मन्त्रालय	- सदस्य
(छ)	सचिव, परराष्ट्र मन्त्रालय	- सदस्य
(ज)	सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	- सदस्य
(झ)	सचिव, मन्त्रालय	- सदस्य
(ञ)	सचिव, भूमि व्यवस्था, सहकारी तथा गरिबी निवारण मन्त्रालय	-सदस्य
(ट)	सचिव, राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग -	- सदस्य
(ठ)	जलस्रोत इन्जिनियरिङ्ग, जलस्रोत व्यवस्थापन, ऊर्जा इन्जिनियरिङ्ग, ऊर्जा व्यवस्थापन वा वातावरण विज्ञान र अर्थशास्त्र वा कानून सम्बन्धी विषयमा कम्तीमा स्नातकोत्तर तहको शैक्षिक उपाधि हासिल गरी जलस्रोतको विकास, उपयोग वा व्यवस्थापनको क्षेत्रमा कम्तीमा दश वर्षको कार्य अनुभव भएका व्यक्तिहरू मध्येबाट कम्तीमा एक जना महिला सहित नेपाल सरकारले नियुक्त गरेको तीनजना	- सदस्य
(ड)	सचिव-	सदस्य-सचिव

(३) उपाध्यक्ष र उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिम नियुक्त सदस्यको पदावधी चार वर्षको हुनेछ र निज पुनः एक पटक नियुक्त हुन सक्नेछ।

(४) उपाध्यक्ष र उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिम नियुक्त सदस्य आयोगमा पूरा समय काम गर्ने पदाधिकारी हुनेछन्।

(५) उपाध्यक्ष र उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिम सदस्य नियुक्ती गर्दा समावेशी सिद्धान्त बमोजिम गर्नु पर्नेछ।

(६) उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिम सदस्य नियुक्ती गर्दा जलस्रोत इन्जिनियरिङ्ग वा जलस्रोत व्यवस्थापन समूहबाट एकजना, ऊर्जा इन्जिनियरिङ्ग, ऊर्जा व्यवस्थापन वा वातावरण विज्ञान समूहबाट एकजना र अर्थशास्त्र वा कानून समूहबाट एकजना नियुक्त गर्नु पर्नेछ।

(७) उपदफा (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगको उपाध्यक्ष वा उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिम नियुक्त सदस्यको खराब आचरण वा कार्यक्षमताको अभाव भएमा वा पदीय दायित्व पूरा नगरेमा नेपाल सरकारले जुनसुकै बखत निजलाई पदबाट हटाउन सक्नेछ।

(८) उपदफा (७) बमोजिम पदबाट हटाउनु अघि निजलाई लगाइएको आरोपका सम्बन्धमा सफाइ पेश गर्न मनासिब समय दिनुपर्नेछ।

(१) उपाध्यक्ष वा उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिम नियुक्त सदस्यको सेवाका सर्त र सुविधा नेपाल सरकारले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

७. **सिफारिस समिति:** (१) उपाध्यक्ष वा दफा ६ को उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिमको सदस्य नियुक्तिको लागि नेपाल सरकार समक्ष नाम सिफारिस गर्न देहाय बमोजिमको सिफारिस समिति रहनेछ:-

(क) सचिव, मन्त्रालय- संयोजक

(ख) मन्त्रालयले मनोनयन गरेको विज्ञ एकजना- सदस्य

(ग) मन्त्रालयले तोकेको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको अधिकृत सदस्य-
सचिव

(२) उपदफा (१) बमोजिमको समितिले उपाध्यक्ष र सदस्य नियुक्त गर्न सिफारिस गर्ने प्रयोजनको लागि इच्छुक उम्मेदवारलाई आवेदन सहितको व्यक्तिगत विवरण र कार्ययोजना पेस गर्न कम्तीमा पन्ध्र दिनको समय दिई सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको समितिले उपदफा (२) बमोजिम आवेदन दिने उम्मेदवार मध्येबाट उपयुक्त ठहरिएका व्यक्तिको नाम आवेदन दिने अवधि समाप्त भएको मितिले एक्काइस दिनभित्र नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम सिफारिस गर्दा एक पदका लागि तीन जना उम्मेदवारको नाम सिफारिस गर्नु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (१) बमोजिमको समितिको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ ।

(६) उपाध्यक्ष तथा सदस्य नियुक्तिको लागि उम्मेदवार सिफारिस गर्ने आधार, प्रक्रिया र बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि सिफारिस समितिले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

८. **अयोग्यता:** देहायको व्यक्ति आयोगको उपाध्यक्ष र सदस्य पदमा नियुक्त हुन वा सो पदमा बहाल रहन योग्य हुने छैन:-

(क) गैर नेपाली नागरिक,

(ख) पैसठ्ठी वर्ष उमेर पूरा भएको,

(ग) विदेशी मुलुकको आवासिय अनुमति लिएको,

(घ) भ्रष्टाचार, जबरजस्ती करणी, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार, लागू औषध कारोबार, सम्पति शुद्धीकरण, राहदानी दुरुपयोग, अपहरण सम्बन्धी कसूर वा नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूरमा सजाय पाएको,

(ड) प्रचलित कानून बमोजिम कालोसूचीमा परेको वा त्यस्तो सूचीबाट फुकुवा भएको मितिले तीन वर्ष पूरा नभएको,

(च) प्रचलित कानून बमोजिम दामासाहीमा परेको,

९. पद रिक्त हुने: आयोगको उपाध्यक्ष र सदस्य पद देहायको अवस्थामा रिक्त हुनेछः-

(क) निजले अध्यक्ष समक्ष आफ्नो पदबाट राजिनामा दिएमा,

(ख) दफा ८ बमोजिम अयोग्य भएको ठहरिएमा,

(ग) पदावधि समाप्त भएमा,

(घ) दफा ६ को उपदफा (७) बमोजिम पदबाट हटाइएमा,

(ड) कडा शारीरिक वा मानसिक रोग लागि आफ्नो पदीय दायित्व पूरा गर्न नसक्ने भनी मेडिकल बोर्डले प्रमाणित गरेमा,

(च) मृत्यु भएमा।

१०. आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार: यस ऐनमा अन्यत्र उल्लेख गरिएका काम, कर्तव्य र अधिकारका अतिरिक्त आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछः-

(क) जलस्रोत तथा ऊर्जासँग सम्बन्धित नीति, रणनीति तयारी तथा अध्यावधिक गरी नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,

(ख) नदी बेसिन योजना तयार गरी स्वीकृतको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,

(ग) नदी बेसिन योजनाको आधारमा क्षेत्रगत गुरु योजना तयार गरी स्वीकृति गर्ने,

(घ) जलस्रोत तथा ऊर्जा सम्बन्धमा नेपाल पक्ष भएका द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धि सम्झौता र सो सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको कार्यान्वयनको अवस्था, चुनौती आदिका विषयमा अध्ययन गरी नेपाल सरकार समक्ष राय, सुझाव सहितको प्रतिवेदन पेश गर्ने,

(ड) जलस्रोतको उपयोगको सहमति प्रदान गर्ने,

(च) नदी, खोला, ताल, सार्वजनिक पोखरी लगायतका जलसम्पदाको सीमा क्षेत्र निर्धारणका आधार तयार गरी स्वीकृतको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने,

(छ) जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकासबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित बाँडफाँटका आधार तयार गर्ने,

- (ज) जलस्रोतको दिगो व्यवस्थापन र सोको उपयोगबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित बाँडफाँट सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक सहयोग गर्ने,
- (झ) नदी, खोला, सार्वजनिक पोखरी, ताल तलैया लगायत सबै प्रकारका जलसम्पदाको व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि नेपाल सरकार समक्ष सुझाव दिने,
- (ञ) भूमिगत जलस्रोतको अध्ययन, अनुसन्धान, व्यवस्थापन, संरक्षण र नियमन गर्ने,
- (ट) भूमिगत जलतहको अनुगमन गर्ने,
- (ठ) भूमिगत जल उपयोगको विकासको लागि उपयुक्त प्रविधि र स्थान छनोटको आधार र मापदण्ड तयार गर्ने,
- (ड) भूमिगत जलस्रोत र पानीको मुलको पुनर्भरण हुने क्षेत्रको संरक्षण र पुनर्भरणमा असर पर्न नदिन भौतिक पुर्वाधारहरूको मापदण्ड तथा भूउपयोग योजना सम्बन्धमा नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने,
- (ढ) बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) को मापदण्ड तथा बाँधको निरीक्षण, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्न आवश्यक पर्ने मार्गदर्शन र जाँच सूची निर्धारण गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने,
- (ण) प्रचलित कानून बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त गरी बाँध निर्माण गर्दा स्वीकृत डिजाइन र आयोगबाट निर्धारित मापदण्ड बमोजिम भए, नभएको अनुगमन गर्ने, गराउने,
- (त) निर्माण सम्पन्न बाँधहरूको उपर्युक्त सञ्चालन मापदण्ड, संस्थागत व्यवस्था परिपालना भए नभएको अनुगमन गर्ने,
- (थ) प्रचलित कानून बमोजिम अन्तराष्ट्रिय संस्था, गैरसरकारी संस्था, शैक्षिक, प्राज्ञिक संस्था र निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरी आफ्नो कार्य क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धानको लागि सहकार्य गर्ने।

११. आयोगको बैठक र निर्णय: (१) आयोगको बैठक प्रत्येक छ महिनामा कम्तीमा एक पटक बस्नेछ।

(२) आयोगको बैठक अध्यक्षले तोकेको मिति, समय र स्थानमा बस्नेछ।

(३) आयोगको कूल सदस्य सङ्ख्याको बहुमत सदस्य उपस्थित भएमा बैठकको लागि गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ।

(४) आयोगको बैठकको अध्यक्षता अध्यक्षले गर्नेछ र निजको अनुपस्थितिमा उपाध्यक्षले गर्नेछ।

तर उपाध्यक्ष नियुक्त नभएको अवस्था भएमा दफा ६ को उपदफा (२) को खण्ड (ग) बमोजिमको सदस्यले बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ।

(५) आयोगको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत बराबर भएमा बैठक अध्यक्षता गर्ने ब्यक्तिले निर्णायक मत दिनेछ।

(६) आयोगको निर्णय बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्ति र सदस्य सचिवले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ।

(७) आयोगले आवश्यकता अनुसार नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको पदाधिकारी, कर्मचारी वा विज्ञलाई बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

(८) आयोगको बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि आयोग आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

१२. आयोगको जनशक्ति र बजेट: (१) आयोगलाई आवश्यक पर्ने जनशक्ति र बजेट नेपाल सरकारले उपलब्ध गराउनेछ।

(२) सचिवले आयोगको नियमित प्रशासनिक र आर्थिक बिषयसंग सम्बन्धित कार्यसम्पादन गर्नेछ।

(३) आयोग अन्तर्गत आवश्यकता अनुसार नदी बेसिन तथा सब-बेसिन कार्यालय रहनेछन।

(४) आयोग तथा आयोग अन्तर्गतका नदी बेसिन तथा सब-बेसिन कार्यालयमा रहने कर्मचारी नेपाल सरकारबाट स्वीकृत संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण बमोजिम हुनेछ।

१३. कार्यकारी समिति: (१) आयोगको सामान्य रेखदेख र नियन्त्रणमा रही उपदफा (२) बमोजिमका काम गर्न देहाय बमोजिमको एक कार्यकारी समिति रहनेछ:-

(क) उपाध्यक्ष- संयोजक

(ख) दफा ६ को उपदफा (२) को खण्ड (ठ) बमोजिमका सदस्य-
सदस्य

(ग) सचिव, आयोगको सचिवालय - सदस्य-सचिव

(२) समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ :-

(क) जलस्रोतको उपयोगको सम्बन्धमा नियमन, अनुगमन र निरीक्षण गर्ने, गराउने,

(ख) बाँध तथा जलाशयको अनुगमन र निरीक्षण गर्ने, गराउने,

- (ग) उर्जाको स्रोत, उपलब्धता, माग, आपूर्ति दक्षता तथा विद्युतको बजार सम्बन्धी तथ्यांकको संकलन, अध्ययन, विश्लेषण र आवधिक प्रक्षेपण गर्ने, गराउने,
- (घ) जलस्रोत तथा उर्जासँग सम्बन्धित सूचना प्रणाली तयार गर्ने,
- (ङ) जलस्रोत तथा उर्जाको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकासको लागि दिगो व्यवस्थापन र दक्षता अभिवृद्धि गर्ने,
- (च) उपयोगबाट प्राप्त लाभको न्यायोचित बाँडफाँड र अन्तरपुस्ता समन्याय समेतका विषयमा विश्वविद्यालय वा अध्ययन संस्थान मार्फत शोध, अध्ययन गर्ने, गराउने,
- (छ) भूमिगत जलस्रोतको अध्ययन, अनुसन्धान, व्यवस्थापन, संरक्षण र नियमन गर्ने,
- (ज) आयोगबाट निर्धारित मार्गदर्शन, मापदण्ड तथा जाँच सुचीका आधारमा बाँधको मर्मत सम्भार लगायतका कार्यको रोजनामचा (लगबुक) र तथ्यांक तयार गरी अद्यावधिक गर्ने, गराउने,
- (झ) बाँधको सुरक्षा (ड्याम सेक्युरिटी) तथा बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान तथा तालिम लगायतका क्षमता अभिवृद्धि सम्बन्धि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने, गराउने ,
- (ञ) जलस्रोतमा जलवायु परिवर्तनबाट पर्न सक्ने असर र प्रभावका सम्बन्धमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने,
- (ट) जलस्रोतको उपयोग वा आयोजना विकास गर्दा विवाद उत्पन्न भएमा आवश्यक जाँच गरी सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने,
- (ठ) मुल र ढुङ्गे धाराको संरक्षणको मापदण्डका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायलाई सिफारिस गर्ने ।
- (३) समितिको बैठक संयोजकसँग समन्वय गरी आयोगको सदस्य-सचिवले बोलाउनु पर्नेछ ।
- (४) समितिको कूल सदस्य सङ्ख्याको बहुमत सदस्य उपस्थित भएमा बैठकको लागि गणपूरक सङ्ख्या पुगेको मानिनेछ ।
- (५) समितिको बैठकको अध्यक्षता संयोजकले गर्नेछ र निजको अनुपस्थितिमा वरिष्ठतम सदस्यले त्यस्तो बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ ।
- (६) समितिको बैठकमा बहुमतको राय मान्य हुनेछ र मत बराबर भएमा बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्तिले निर्णायक मत दिनेछ ।

(७) समितिको बैठकको अध्यक्षता गर्ने व्यक्ति र सदस्य सचिवले समितिको निर्णय प्रमाणित गर्नुपर्नेछ।

(८) समितिको बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि समिति आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

(९) समितिले आफूले सम्पादन गरेका कामको विवरण त्रैमासिक रूपमा आयोग समक्ष पेस गर्नुपर्नेछ।

परिच्छेद-४

जलस्रोत उपयोगको विवरण र सहमति

१४. जलस्रोतको उपयोग र उपलब्धताको विवरण (वाटर एकाउण्टिङ्ग): (१) आयोगले प्रत्येक नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत र सोको उपयोग सम्बन्धमा समयबद्ध विवरण राख्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम विवरण देहायका आधारमा राख्नु पर्नेछ:-

(क) सतह र भूमिगत जलस्रोत,

(ख) आकासे पानी वा अन्य जलस्रोत,

(ग) धार्मिक, सांस्कृतिक र प्राकृतिक पर्यावरण कायम राख्न उपयोग भएको जलस्रोत,

(घ) खानेपानी, सिंचाइ, जलविद्युत लगायत अन्य विभिन्न प्रयोजनका लागि उपयोग भएको जलस्रोत, र

(ङ) खण्ड (ख) र (ग) बमोजिम उपयोग पश्चात् बचत भएको जलस्रोत।

(३) यस दफा बमोजिम जलस्रोतको विवरण (वाटर एकाउन्टिङ्ग) राख्दा दफा १६ को उपदफा (७) र (८) बमोजिमको लगत तथा विवरण समेतका आधारमा अद्यावधिक गर्नु पर्नेछ।

(४) उपदफा (३) बमोजिम उपयोगमा रहेको जलस्रोतको विवरण सम्बन्धित निकायले आयोग समक्ष पेस गर्नु पर्नेछ।

१५. जलस्रोतको उपयोगको मापदण्ड: (१) जलस्रोतको उपयोग सम्बन्धमा आयोगको सिफारिसमा नेपाल सरकारले मापदण्ड बनाई लागू गर्नेछ।

(२) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तह तथा सो अन्तर्गतको निकायले समेत जलस्रोतको उपयोग गर्दा उपदफा (१) बमोजिमको मापदण्डको पालना गर्नु पर्नेछ।

१६. जलस्रोतको उपयोग: (१) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आआफ्नो क्षेत्राधिकार भित्र रही जलस्रोतको उपयोग गर्न र प्रचलित कानून बमोजिम उपयोगका लागि अनुमति दिन सक्नेछन ।

(२) नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तह र सो अन्तर्गतका निकाय आफैले जलस्रोतको उपयोग गरेको बाहेक उपदफा (१) बमोजिम कुनै व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई जलस्रोतको उपयोग गर्न अनुमतिपत्र प्रदान गर्नुअघि त्यस्तो अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने निकाय वा अधिकारीले आयोगसँग सहमति लिनु पर्नेछ ।

(३) उपदफा (२) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि देहायको प्रयोजनको लागि जलस्रोतको उपयोग गर्न आयोगको सहमति आवश्यक पर्ने छैन:

(क) स्यालो ट्युबवेल तथा जलस्रोतको घरेलु उपयोग,

(ख) घरेलु उद्योगको रूपमा पानीघट्ट सञ्चालन,

(ग) परम्परागत, धार्मिक, सास्कृतिक प्रयोजनका लागि उपयोग गरिने पानी,

(घ) परम्परागत रूपमा संचालित सामुदायिक खानेपानी तथा सिंचाई प्रणाली,

(ङ) व्यक्तिगत आवागमनको लागि स्थानीयस्तरमा ढुंगा सञ्चालन ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोतको उपयोग गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आयोगसँग आवश्यक परामर्श लिनु पर्नेछ ।

(५) उपदफा (४) बमोजिम परामर्श माग गरेकोमा आयोगले दफा ५ बमोजिमको प्राथमिकताक्रम, दफा १५ बमोजिमको मापदण्ड तथा जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र स्रोतको दिगोपन समेतका आधारमा परामर्श दिनु पर्नेछ ।

(६) उपदफा (१) बमोजिम प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले कानून बनाई जलस्रोत उपयोगको अनुमति प्रदान गर्दा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत नदी बेसिन योजना र दफा १५ बमोजिमको मापदण्डको पालना गर्नुपर्नेछ ।

(७) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोतको उपयोग गरेकोमा वा उपदफा (६) बमोजिम सहमति प्रदान गरेकोमा त्यस्तो जलस्रोत उपयोगको लगत वा विवरण अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने निकाय वा अधिकारीले आयोगमा पठाउनु पर्नेछ ।

(८) यो ऐन प्रारम्भ हुनु अघि प्रचलित कानून बमोजिम जलस्रोतको उपयोग गरिरहेका व्यक्ति, संस्था वा निकायले देहायका विवरण यो ऐन प्रारम्भ भएको एक वर्ष भित्र आयोगमा पठाउनु पर्नेछ:-

- (क) जलस्रोतको उपयोग गरिने नदी, खोला आदिको नाम, ठेगाना र पानी पथान्तरण गरिने स्थान,
- (ख) उपयोग गरिने जलस्रोतको परिमाण र गुणस्तर,
- (ग) जलस्रोतको उपयोगको प्रयोजन र समयबद्ध उपयोग तालिका,
- (घ) जलस्रोत बाट लाभान्वित जनसंख्या र उपयोग हुने भौगोलिक क्षेत्र र
- (ङ) जलस्रोत उपयोग गर्ने आयोजनाको नक्सा सहितको अद्यावधिक आयोजना प्रतिवेदन।

१७. जलस्रोत परीक्षण (वाटर अडिट): (१) आयोगले जलस्रोतको उपयोगको विवरणका आधारमा जलस्रोत परीक्षण (वाटर अडिट) गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोत परीक्षण गर्दा देहायका विषयलाई आधार लिनु पर्नेछ:-

- (क) दफा १६ को उपदफा (७) र (८) बमोजिमको लगत तथा विवरण बमोजिम जलस्रोतको उपयोग भए वा नभएको,
- (ख) जलस्रोतको स्वच्छता, वातावरणीय जल प्रवाह र गुणस्तरको अवस्था,
- (ग) बाँधबाट पथान्तर गरिएको पानीको परिमाण र बाँध संरचनाको अवस्था,
- (घ) जलस्रोत प्रवाहको माध्यम, संरचनाको अवस्था, पानीको चुहावट तथा अन्य नोक्सानी,
- (ङ) जलस्रोतको माग, उपलब्धता, उपयोग, सुरक्षा र दक्षताको अवस्था, र
- (च) जलस्रोतको संरक्षण, सुरक्षा र दक्षता वृद्धि गर्न अवलम्बन गरिएका उपाय।

(३) आयोगले उपदफा (२) मा उल्लिखित आधार बमोजिम जलस्रोत परीक्षण (वाटर अडिट) गरी वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्नेछ।

परिच्छेद-५

नदी बेसिन योजना र क्षेत्रगत गुरुयोजना

१८. नदी बेसिन योजना: (१) नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोतको दिगो विकास, समन्यायिक उपयोग, संरक्षण र व्यवस्थापन को लागि आयोगले नदी बेसिन योजना तयार गरी स्वीकृतिका लागि नेपाल सरकार समक्ष पेस गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम नदी बेसिन योजना तयार गर्दा आयोगले सम्बन्धित प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहसँग समेत समन्वय गर्नु पर्नेछ।

(३) आयोगले नदी बेसिन योजना तयार गर्दा देहायका विषयलाई समेत ध्यान दिनुपर्नेछः-

- (क) जलस्रोतको उपलब्धता, माग, आपूर्ति, उपयोग तथा बाँडफाँटको आधार र मापदण्ड,
- (ख) जलस्रोत उपयोग गरी सञ्चालनमा रहेका तथा भविष्यमा सञ्चालन हुन सक्ने आयोजना वा पूर्वाधार,
- (ग) जलवायु परिवर्तन तथा जल उत्पन्न विपद्का कारण सिर्जना हुन सक्ने समस्याको व्यवस्थापनका लागि अवलम्बन गरिने आवश्यक उपाय,
- (घ) सम्बन्धित नदी बेसिनका बासिन्दाले हाल उपयोग गरिरहेको र भविष्यमा उपयोगमा ल्याउन सक्ने पानीको परिमाण,
- (ङ) नदी तथा नदी बेसिनको पर्यावरण संरक्षणको लागि आवश्यक परिमाणको जलस्रोत प्रवाहको सुनिश्चितता,
- (च) जलस्रोतको उपयोगबाट आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक लगायत वातावरणीय र पर्यावरणीय तथा जैविक विविधताको पक्षमा पार्न सक्ने प्रभाव ।
- (छ) जलस्रोत, जलविद्युत, ऊर्जा, खाद्य उत्पादन र अन्य प्राकृतिक स्रोत बीचको अन्तरसम्बन्ध ।

१९. **क्षेत्रगत गुरुयोजना:** (१) आयोगले नदी बेसिन योजनाको आधारमा प्रत्येक नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन र लाभदायी उपयोगको लागि क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्नेछ ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्दा सम्बन्धित प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहसँग समेत समन्वय गर्नु पर्नेछ ।

(३) प्रदेश तथा स्थानीय तहले आफ्नो अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने जलस्रोतको व्यवस्थापन गर्न आयोगको परामर्शमा गुरुयोजना तयार गर्न सक्नेछ ।

(४) क्षेत्रगत गुरुयोजना तयार गर्दा देहायका विषय समावेश गर्नु पर्नेछः-

- (क) नदी बेसिन योजनामा सम्बन्धित क्षेत्रलाई गरिएको जलस्रोतको प्रबन्ध,
- (ख) नदी बेसिनमा उपलब्ध जलस्रोत र त्यसको क्षेत्रगत उपयोगबाट प्राप्त हुने लाभ, लागत, माग र जोखिम विश्लेषण,

- (ग) नदी तथा नदी बेसिनको पर्यावरण संरक्षणका लागि आवश्यक परिमाणको जलस्रोत,
- (घ) जलस्रोतको उपयोगगत क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक विश्लेषण र जोखिमको विश्लेषण,
- (ङ) खानेपानी, सामूहिक सिंचाइ, जलविद्युत, सामूहिक कृषि लगायत विभिन्न प्रयोजनको लागि हाल उपयोग भएको जलस्रोतको परिमाण, र
- (च) जलस्रोतको उपयोगबाट सामाजिक तथा वातावरणीय क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव र त्यसको न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन।

परिच्छेद-६

भूमिगत जलस्रोतको व्यवस्थापन, संरक्षण, उपयोग र पुनर्भरण

२०. भूमिगत जलस्रोतको व्यवस्थापन, संरक्षण र उपयोग: यो ऐन तथा प्रचलित कानूनले दिएको अधिकार अन्तर्गत रही भूमिगत जलस्रोतका सम्बन्धमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले देहायका कार्य गर्नुपर्नेछ:-

- (क) भूमिगत जलस्रोत सम्बन्धमा तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने, गराउने,
- (ख) भूमिगत जलस्रोत उपयोगको नियमन, अनुगमन र निरीक्षण गर्ने, गराउने,
- (ग) भूमिगत जलस्रोतको परिमाण तथा गुणस्तर परीक्षण गर्ने, गराउने,
- (घ) भूमिगत जलस्रोत उपयोग गर्न रोक लगाएका ठाउँ वा क्षेत्र बाहेक अन्य ठाउँ वा क्षेत्रमा सोको उपयोगको लागि प्रचलित कानून बमोजिम अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने।

२१. जलस्रोत पुनर्भरण: (१) कुनै भूभागमा भूमिगत जलस्रोतको सतह घट्न गएमा जलस्रोतको प्राकृतिकस्तर कायम राख्न आयोगले प्रदेश सरकार र स्थानीय तहसँग समन्वय गरी प्राकृतिक वा अन्य माध्यमबाट जलस्रोत पुनर्भरण गर्ने स्थान र प्रविधि पहिचान गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जलस्रोत पुनर्भरणका लागि पहिचान गरिएका क्षेत्रमा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले देहाय बमोजिमको काम गर्नु पर्नेछ:-

- (क) कुनै पूर्वाधार निर्माण गर्दा पानीको प्राकृतिक तरीकाले हुने पुनर्भरणमा प्रतिकूल असर पुग्ने देखिएमा पूर्वाधार निर्माण गर्ने पक्षले

- अनिवार्य रूपमा पुनर्भरणको व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो क्षेत्रमा हानिकारक वा रासायनिक पदार्थ विसर्जन नगर्ने वा गर्न नदिने,
 (ख) प्राकृतिक पुनर्भरणमा बाधा उत्पन्न गर्ने कार्य नगर्ने वा गर्न नदिने,
 (ग) भूमिगत जलस्रोतको व्यवस्थापन, संरक्षण र पुनर्भरण सम्बन्धी योजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने वा गराउने।

२२. भूमिगत जलस्रोत उपयोगमा रोक लगाउन सक्ने: (१) यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोगको सिफारिसमा देहायको अवस्थामा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले कुनै खास ठाउँ वा क्षेत्रमा भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्ने कार्यलाई पूर्ण वा आंशिक रूपमा रोक लगाउन सक्नेछः-

- (क) भूमिगत जलस्रोतको अत्याधिक दोहनको कारण जलस्रोतको परिमाण र गुणस्तरमा हास आएमा,
 (ख) भूमिगत जलस्रोतको सतह वा सञ्चित घट्न गई सो क्षेत्रमा जोखिम उत्पन्न भएमा वा हुने सम्भावना भएमा,
 (ग) भूमिगत जलस्रोतको अत्याधिक दोहनका कारण वातावरण, आसपासको सिमसार, जलचर संरक्षण लगायतमा प्रतिकूल असर परेमा वा असर पर्नसक्ने अवस्था भएमा, र
 (घ) रासायनिक, जैविक वा अन्य त्यस्तै कारणले भूमिगत जलस्रोत उपयोगयोग्य नभएमा।

स्पष्टीकरण: यस दफाको प्रयोजनको लागि “भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक दोहन” भन्नाले भूमिगत जलस्रोतको अत्यधिक प्रयोगका कारण भूमिगत तहमा सञ्चित हुनुपर्ने जलस्तर घट्दै गएको, जमिन भासिदै गएको वा अत्यन्त न्यून परिमाणमा रहेको अवस्था (डिमिनिसिङ्ग रिटर्न) सम्झनु पर्छ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्न रोक लगाएकोमा आयोगले त्यस्तो क्षेत्रमा दिएको भूमिगत जलस्रोतको उपयोगलाई निश्चित अवधिसम्मका लागि स्थगन गर्न वा खारेज गर्न वा स्थगन वा खारेजीका लागि अनुमति प्रदान गर्ने निकाय वा अधिकारीलाई लेखी पठाउन सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम लेखी आएमा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने निकाय वा अधिकारीले प्रचलित कानून बमोजिमको प्रक्रिया पूरा गरी त्यस्तो अनुमतिपत्र स्थगन वा खारेज गर्नु पर्नेछ।

परिच्छेद- ७

जलस्रोतको संरक्षण, सुरक्षा र गुणस्तर निर्धारण

२३. जलस्रोतको संरक्षण: (१) नेपाल सरकारले जलस्रोतको संरक्षणका लागि देहायका कार्य गर्नु पर्नेछः-

(क) कुनै नदी वा खोलामा निर्मित आयोजनाको बाँधभन्दा तल्लो भागमा नदीको न्यूनतम वहावको प्रत्येक महिनाको औसत वहावको कम्तीमा पन्ध्र प्रतिशत वा वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनले सिफारिस गरेको वहाव मध्ये जुन बढी हुन्छ सो परिमाणको वातावरणीय जलप्रवाह बाह्रै महिना अविरल रूपमा प्रवाहित हुने व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने,

स्पष्टीकरण: यस खण्डको प्रयोजनका लागि “वातावरणीय जलप्रवाह” भन्नाले आयोजनाको बाँधभन्दा निकटवर्ती तल्लो क्षेत्रमा रहेका नदीमा आश्रित समुदाय, जीवजन्तु, वन्यजन्तु, पर्यावरण, जैविक विविधता, सभ्यता र पहिचान, धार्मिक, सांस्कृतिक प्रयोजन, सिँचाइ नदी प्रणालीको वातावरणीय जलप्रवाह र जलविज्ञान (हाइड्रोलोजी) को संरक्षण र निरन्तरताका लागि अनिवार्य रूपमा छोड्नु पर्ने पानीको परिमाण सम्झनु पर्छ।

(ख) नदी वा खोलाको बगर र किनारलाई स्वच्छ र सफा राख्न आवश्यक र उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने, गराउने,

(ग) पहिरो वा अन्य प्राकृतिक कारणले नदी वा खोला थुनिएर पानीको प्रवाह अवरुद्ध भई नदीमा पानीको सतह बढ्न गएमा त्यसरी जम्मा भएको पानी सुरक्षित तरीकाले निकास गर्नको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने, गराउने,

(घ) जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र दिगो व्यवस्थापन गर्दा जलवायु परिवर्तनबाट उत्पन्न हुनसक्ने जोखिम न्यूनीकरण गर्न जलवायु सम्यक (क्लाइमेट रेजिलियन्ट) पूर्वाधार संरचना निर्माण तथा जलवायु अनुकूलन प्रविधि वा उपाय अवलम्बन गर्ने, गराउने,

(ङ) जलवायु परिवर्तनको जोखिमबाट नदी, हिमक्षेत्र, हिमनदी तथा हिमतालको संरक्षण गर्न उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने, गराउने,

(च) जलवायु परिवर्तनको कारणबाट पानीको प्राकृतिक मुल सुक्न गएमा त्यसमा आधारित खानेपानी, सिँचाइ जस्ता योजना र लाभग्राहीलाई

तत्काल वैकल्पिक स्रोतबाट पानी उपलब्ध गराउने उपयुक्त उपाय अवलम्बन गर्ने, गराउने,

(छ) आयोजना निर्माण कार्य गर्दा स्थानीय ताल तलैया, परम्परागत ढुंगेधारा र पोखरीको संरक्षण गर्ने,

(ज) नदीमा उत्खनन गर्नु पर्दा आयोगले मापदण्ड तयार गर्ने,

(झ) मापदण्ड अनुरूप उत्खनन भए नभएको आयोगले अनुगमन गरी सम्बन्धित स्थानीय तहलाई मार्गदर्शन गर्ने ।

(२) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी धार्मिक वा सांस्कृतिक महत्व वा पर्यावरण, जैविक विविधता, जलचर वा वन्यजन्तुको संरक्षणका लागि कुनै नदी, खोला, ताल, सार्वजनिक पोखरी, सिमसार क्षेत्र वा त्यसको कुनै भागमा कुनै पनि प्रकारको भौतिक संरचना निर्माण गर्न वा अतिक्रमण गर्न नपाउने गरी निषेध गर्न सक्नेछ ।

२४. जलस्रोतको सुरक्षा: नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले जलस्रोतको सुरक्षाका लागि देहायका उपाय अवलम्बन गर्नु पर्नेछ:-

(क) मानिसको जीवन निर्वाह लगायत सामाजिक, आर्थिक विकासका लागि आवश्यक परिमाणको गुणस्तरीय जलस्रोतको उपलब्धता सुनिश्चित गर्ने वा गराउने,

(ख) जलस्रोतको अनाधिकृत प्रयोग वा दुरुपयोग रोकथाम गर्ने वा गराउने,

(ग) जलस्रोतमा समान पहुँच र समन्यायिक प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गर्ने वा गराउने,

(घ) भूमिगत जलस्रोतको पुनर्भरणमा सहयोग गर्ने संरचनाको विकास गर्ने वा गराउने,

(ङ) थोपा, फोहोरा लगायत सामुहिक सिंचाइ प्रणाली र पानी वितरण प्रणालीमा पानीको बचत गर्ने प्रविधिको विकास तथा प्रयोग गर्ने वा गराउने,

(च) माटो तथा जलस्रोतको संरक्षण र बचत गर्ने प्रविधि लागू गर्ने वा गराउने, र

(छ) प्रकृतिमा आधारित जल सुरक्षाका उपाय प्रबर्द्धन गर्ने वा गराउने ।

२५. पथान्तर गर्न सकिने: (१) नेपाल सरकारले आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय दृष्टिकोणबाट एक नदीको पानी अर्को नदीमा पथान्तर गर्दा अधिकतम लाभ प्राप्त हुने

भएमा नदी बेसिन योजना र क्षेत्रगत गुरुयोजनाका आधारमा पानी बढी भएको नदी बेसिनबाट पानी न्यून भएको नदी, खोला, बेसिनमा पानी पथान्तर गर्न गराउन सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम पानी पथान्तर गर्ने निर्णय गर्नु अघि आयोजना प्रभावित स्थानीय समुदायको हितमा हुने गरी सम्बन्धित प्रदेश सरकार र प्रभावित स्थानीय तहसँग आवश्यक समन्वय गर्नु पर्नेछ।

२६. गुणस्तर निर्धारण गर्न सक्ने: (१) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी विभिन्न प्रयोजनमा उपयोग हुने जलस्रोतको गुणस्तर र मापदण्ड निर्धारण गर्न सक्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम निर्धारित गुणस्तर र मापदण्ड विपरीत कसैले कुनै किसिमको फोहरमैला, औद्योगिक निकास, प्रदूषण, रासायनिक वा विषालु पदार्थ प्रयोग गरी पानीलाई प्रदूषित गर्न वा गराउन र ढल लगायत प्रदूषणयुक्त पानी प्रशोधन नगरी नदी, खोला, जलाशय, पोखरी वा अन्य जलस्रोतमा मिसाउन पाइने छैन।

(३) प्रदेश तथा स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने जलस्रोतको हकमा सम्बन्धित प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले समेत उपदफा (१) बमोजिमको गुणस्तर र मापदण्डको अधिनमा रही जलस्रोतको उपयोग गर्नु पर्नेछ।

परिच्छेद - ८

जल उत्पन्न विपद् तथा जलस्रोत सूचना प्रणाली

२७. जल उत्पन्न विपद् नक्साङ्कन: (१) मन्त्रालय वा मन्त्रालयले तोकेको निकाय, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले जल उत्पन्न विपद् व्यवस्थापन र जोखिम न्यूनीकरणको लागि नदी कटान, डुबान, बाढी, पहिरो, गेग्रान बहाव र हिमताल विष्फोटबाट उत्पन्न हुनसक्ने सङ्कटको अध्ययन तथा जोखिमको आधारमा सम्भावित प्रतिकूल प्रभाव तथा जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन गर्नु पर्नेछ।

(२) जोखिम वर्गीकरण नक्साङ्कनको आधारमा नेपाल सरकारले त्यस्ता क्षेत्रमा सञ्चालन गर्न सकिने कार्य तथा प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने क्रियाकलाप तोक्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको नक्साङ्कनको आधारमा सम्भावित प्रभाव क्षेत्रका बासिन्दाको लागि सचेतना र पूर्व तयारीका कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिमको जोखिम क्षेत्रको नक्साङ्कन गर्दा तथा उपदफा (३) बमोजिम सचेतना र पूर्व तयारीका कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित प्रचलित नेपाल कानून बमोजिमको संयन्त्र र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहसँग समेत समन्वय गर्नु पर्नेछ।

२८. जल तथा मौसम सम्बन्धी पूर्वसूचना: (१) नेपाल सरकारले तोकेको निकायले जल तथा मौसम सम्बन्धी गणितीय मोडेल(न्यूमेरिकल मोडेल) तथा तथ्याङ्कमा आधारित पूर्व सूचना उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिम जल तथा मौसम सम्बन्धी पूर्व सूचना उपलब्ध गराउँदा देहायका विषयको जानकारी दिनु पर्नेछ:-

(क) मौसम, वर्षा तथा बाढीको पूर्वानुमान,

(ख) पहिरो, सुक्खा पहिरो, जमिन भासिने, नदी कटान, डुबान तथा जल उत्पन्न विपद् सम्बन्धी पूर्वानुमान,

(ग) हिमपातको अवस्था र सम्भावित हिमपहिरो, हिमताल विष्फोट बारेको पूर्वानुमान,

(घ) खडेरी, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, तातो हावा (लु), आगलागी, डढेलो, हावाहुरी, हुण्डरी, चक्रवात, असिना वा चट्याङ सम्बन्धी पूर्वानुमान र

(ङ) बाँध विष्फोट वा दुर्घटनाको सम्भावनाको पूर्व सूचना।

(३) उपदफा (१) बमोजिमको निकायसँग समन्वय गरी प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले समेत पूर्व सूचना उपलब्ध गराउने प्रणाली स्थापना गर्न सक्नेछन्।

(४) यस दफा बमोजिमको सूचना सबै नागरिकले सरल र पहुँचयुक्त रूपमा प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।

२९. जलस्रोत सम्बन्धी सूचना: (१) आयोगले उपयुक्त प्रविधि तथा विद्युतीय प्रणालीमा आधारित जलस्रोत सम्बन्धी तथ्याङ्क तथा सूचना प्रणालीको स्थापना र सञ्चालन गर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको सूचना प्रणाली सञ्चालन र अद्यावधिक गर्नका लागि जलस्रोत उपयोग गर्ने व्यक्ति, संस्था, निकायसँग रहेका सूचना, तथ्याङ्क तथा विवरण आयोग समक्ष उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

(३) प्रदेश सरकार तथा स्थानीय तहले आफ्नो क्षेत्रभित्र उपयोग भएको जलस्रोत सम्बन्धी तथ्याङ्क सङ्कलन तथा अद्यावधिक गरी सोको विवरण प्रत्येक वर्षको असोज मसान्तभित्र आयोगमा पठाउनु पर्नेछ।

परिच्छेद - ९

बाँधको वर्गीकरण, सुरक्षा र संरक्षण

३०. बाँधको वर्गीकरण: नेपाल सरकारले आयोगको सिफारिसमा बाँधको क्षमता, संरचना, डिजाइन र उद्देश्यका आधारमा बाँधको वर्गीकरण गर्नेछ।

३१. बाँधको सुरक्षा (ड्याम सेक्युरिटी): (१) बाँधको सुरक्षा (ड्याम सेक्युरिटी) नेपाल सरकारले गर्नेछ।

(२) बाँध सञ्चालक आफैले निर्माण तथा सञ्चालन गरेको बाँधको सुरक्षा (ड्याम सेक्युरिटी) को लागि नेपाल सरकारलाई अनुरोध गर्न सक्नेछ।

(३) उपदफा (२) बमोजिम अनुरोध भइ नेपाल सरकारले सुरक्षा प्रबन्ध गरेकोमा त्यस्तो प्रबन्ध गर्दा लाग्ने सम्पूर्ण खर्च बाँध सञ्चालकले बेहोर्नु पर्नेछ।

(४) उपदफा (१) बमोजिम बाँधको सुरक्षा (ड्याम सेक्युरिटी) का लागि नेपाल सरकारले आवश्यक मापदण्ड बनाउनेछ।

३२. बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी): (१) बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) गर्ने दायित्व बाँध सञ्चालकको हुनेछ।

(२) बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) गर्न बाँध सञ्चालकले देहायका दायित्व र जिम्मेवारी पूरा गर्नु पर्नेछ:-

(क) आयोगले बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) का लागि निर्धारण गरेको मापदण्ड पालना गर्ने,

(ख) आवश्यक उपकरण सहितको जल तथा मौसम मापन केन्द्रको स्थापना र सञ्चालन गर्ने,

(ग) आवश्यक उपकरण सहितको भूकम्प मापन केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने,

(घ) बाढी तथा बाँध विष्फोटक सम्बन्धी पूर्व चेतावनी प्रणालीको स्थापना र सञ्चालन गर्ने,

(ङ) बाँधको अवस्था अनुगमन गर्ने उपकरणको जडान र सञ्चालन गर्ने,

(च) बाँधको सुरक्षाको लागि जल विज्ञान, जलाधार क्षेत्र, वातावरण, इन्जिनियरिंग, संरचना निर्माण स्थलको भूगर्भसँग सम्बन्धित अभिलेख लाई सुरक्षित र ब्यबस्थित रूपमा राख्ने,

(छ) जल तथा मौसम मापन केन्द्र, भूकम्प मापन केन्द्र र उपकरणबाट प्राप्त तथ्यांकलाई विद्युतीय स्वरूपमा भण्डारण र विश्लेषण गर्ने,

(ज) खण्ड (छ) बमोजिमको विश्लेषण र सो सम्बन्धित अभिलेख, तथ्यांक र सूचना नियमित रूपमा आयोगलाई उपलब्ध गराउने,

(झ) बाँधको मर्मत सम्भार तथा सञ्चालन म्यानुअल र आकस्मिक कार्ययोजना तयार गरी लागू गर्ने,

- (ज) खण्ड (झ) बमोजिमको कार्ययोजना तयार गर्दा प्रचलित कानून बमोजिमको विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा ब्यबस्थापन गर्ने निकायसँग परामर्श र समन्वय गरी जोखिम तथा विपद ब्यबस्थापन कार्यक्रम लागू गर्ने,
- (ट) आवश्यक जनशक्ति सहितको बाँध संरक्षण एकाई (ड्याम सेफ्टी युनिट)को व्यवस्था गर्ने,
- (ठ) बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) सम्बन्धी मापदण्ड र जाँच सूचीको आधारमा बर्षात अघि र पछि न्युनतम दुई पटक बाँधको निरीक्षण गरी सोको प्रतिवेदन एक प्रति आयोगलाई उपलब्ध गराउने, बाँधको बिमा सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने, र
- (ड) विपद जोखिम न्यूनीकरण तथा ब्यबस्थापनकोलागि आकस्मिक कार्य योजना तयार गर्ने।

(३) बाँधको सञ्चालकले दफा ३० बमोजिमको बाँधको वर्गीकरणका आधारमा उपदफा (४) बमोजिमको बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) सम्बन्धी दायित्व र जिम्मेवारी पूरा गर्नु पर्नेछ।

(४) यो ऐन प्रारम्भ हुँदाको बखत सञ्चालकमा रहेका बाँधको सम्बन्धमा बाँध सञ्चालकले आयोगले तोकेको विवरण तथा जानकारी छ महिना भित्र आयोगलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

३३. बाँधको विस्तृत मुल्याङ्कन गर्नु पर्ने: (१) बाँध सञ्चालकले बाँधको बर्गीकरणका आधारमा प्रत्येक पाँच वर्षमा स्वतन्त्र विज्ञ समूह मार्फत विस्तृत मुल्याङ्कन गराउनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको स्वतन्त्र विज्ञ समूहले देहायका विषय समावेश गरी प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्नेछ:-

- (क) बाँधको वर्तमान अवस्थाको समग्र मुल्याङ्कन र विश्लेषण,
- (ख) तत्काल वा आकस्मिक रूपमा गर्नु पर्ने कार्य,
- (ग) थप अध्ययन वा अन्वेषण गर्नु पर्ने क्षेत्र वा कार्य, र
- (घ) बाँधलाई नियमित र सुरक्षित रूपमा सञ्चालन गर्न अबलम्बन गर्नु पर्ने सुझाव तथा सिफारिस ।

(३) उपदफा (२) बमोजिमको प्रतिवेदनको एक प्रति बाँध सञ्चालकले आयोगलाई समेत उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।

परिच्छेद-१०

कसूर र सजाय

३४. कसूर गरेको मानिने: (१) कसैले देहायको कुनै कार्य गरे वा गराएमा यस ऐन बमोजिमको कसूर गरेको मानिनेछः-

(क) दफा १६ को उपदफा (२) बमोजिम जलस्रोत उपयोगको सहमति नलिई जलस्रोतको उपयोग गरेमा,

(ख) दफा २२ को उपदफा (२) वा (३) विपरितको कार्य गरेमा,

(ग) दफा २३ को उपदफा (२) बमोजिम निषेधित क्षेत्रमा भौतिक संरचना निर्माण गरेमा वा अतिक्रमण गरेमा,

(घ) दफा २६ को उपदफा (२) बमोजिम जलस्रोतको गुणस्तर र मापदण्ड विपरीतको कार्य गरेमा,

(ङ) बाँध, जलाशय वा जलस्रोतको उपयोगसँग सम्बन्धित कुनै संरचनामा कानून बमोजिम बाहेक कुनै प्रकारले क्षति पुऱ्याएको,

(च) कुनै नदीको धरातलीय स्वरूप बिगारेमा वा गम्भीर क्षति पुऱ्याएमा,

(छ) बाँधको सञ्चालकले आयोगको निर्देशन पालना नगरेमा, र

(ज) खण्ड (क), (ख), (ग), (घ), (ङ), (च) र (छ) मा लेखिए देखि बाहेक यस ऐन विपरित हुने कार्य गरेमा।

३५. सजाय: कसैले दफा ३४ बमोजिमको कसूर हुने कार्य गरे वा गराएमा कसूरको मात्रा अनुसार देहाय बमोजिमको सजाय हुनेछः-

(क) खण्ड (क) बमोजिमको कसूर गरेमा पाँच लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना।

(ख) खण्ड (ख) बमोजिमको कसूर गरेमा दश लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना र दश वर्षसम्म कैद सजाय,

(ग) (ग) र (ङ) बमोजिमको कसूर गरेमा दश लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दश वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय,

(घ) खण्ड (घ) बमोजिम कसूर गरेमा एक लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना वा तीन महिना देखि एक वर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय,

(ड) खण्ड (च) बमोजिमको कसूर गरेमा बिगो खुलेकोमा बिगो बमोजिम र बिगो नखुलेकोमा दश लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दशवर्षसम्म कैद वा दुवै सजाय,

(च) खण्ड (छ) वा (ज) बमोजिमको कसूर गरेमा कसूरको मात्रा अनुसार एक लाख रुपैयाँसम्म जरिवाना।

३६. क्षतिपूर्ति माग गर्न सक्ने: यस ऐन बमोजिम कुनै कसूरको परिणाम स्वरुप कसैलाई हानि, नोक्सानी पुग्न गएमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीले त्यस्तो हानि नोक्सानी बापत कसूरदारबाट सम्बन्धित पक्षलाई क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्नेछ।
३७. मुद्दा हेर्ने अधिकारी: (१) दफा ३५ को खण्ड (क) र (च) बमोजिमको मुद्दाको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार सचिवलाई हुनेछ।
(२) दफा ३५ को खण्ड (ख), (ग), (घ) र (ड) बमोजिम सजाय हुने मुद्दाको शुरु कारबाही र किनारा गर्ने अधिकार जिल्ला अदालतलाई हुनेछ।
(३) उपदफा (१) बमोजिम सचिवले गरेको निर्णयमा चित्त नबुझ्ने पक्षले उक्त निर्णयको जानकारी प्राप्त गरेको मितिले पैंतिस दिनभित्र सम्बन्धित उच्च अदालतमा पुनरावेदन दिन सक्नेछ।
३८. अनुसन्धान अधिकारी: (१) दफा ३५ को खण्ड (ख), (ग), (घ) र (ड) बमोजिम सजाय हुने मुद्दाको अनुसन्धान र तहकिकात गर्न सचिवले कम्तीमा राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको अधिकृतलाई अनुसन्धान अधिकारी तोक्नेछ।
(२) उपदफा (१) बमोजिम अनुसन्धानको कार्य समाप्त भएपछि अनुसन्धान अधिकारीले सरकारी वकिलको राय लिई मुद्दा चलाउने निर्णय गरेमा सम्बन्धित जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गर्नु पर्नेछ।
३९. नेपाल सरकार वादी हुने: दफा ३५ को खण्ड (ख), (ग), (घ) र (ड) बमोजिम सजाय हुने मुद्दामा नेपाल सरकार वादी हुनेछ।

परिच्छेद - ११

विविध

४०. स्थानीय समुदायसँगको परामर्श र सामाजिक उत्तरदायित्व: (१) जलस्रोतको उपयोग गर्ने आयोजनाको योजना तर्जुमादेखि कार्यन्वयनसम्मका हरेक चरणमा स्थानीय समुदायसँग परामर्श लिनु पर्नेछ।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम प्राप्त राय परामर्शका आधारमा स्थानीय आवश्यकताको सम्बोधन गर्न पहल गर्नु पर्नेछ।
- (३) उपदफा (२) बमोजिमको कार्यका लागि आयोजना प्रवर्द्धकले संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत स्थानीय आवश्यकताको सम्बोधन गर्ने कार्यक्रम लागू गर्नु पर्नेछ।
४१. पानीको प्रवाह मिलाउनु पर्ने: यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा आयोजना सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने निकायले कुनै खास धार्मिक, सांस्कृतिक महत्वको दिनमा आयोजनाको बाँध वा जलाशयबाट आवश्यकता अनुसार तल्लो क्षेत्रमा पानी प्रवाहको व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ।
४२. सङ्गठित संस्था गठन गर्न सक्ने: जलस्रोत सम्बन्धी आयोजनाको दिगो र नियमित व्यवस्थापन, सञ्चालन र मर्मत सम्भारका लागि सार्वजनिक वा सार्वजनिक निजी साझेदारीमा आधारित सङ्गठित संस्था गठन गर्न सकिनेछ।
४३. समुदायमा आधारित जलस्रोतको उपयोग र व्यवस्थापन: (१) समुदायमा आधारीत जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र व्यवस्थापन अन्तर्गत देहायको कार्य गर्दा समुदायको सहभागिता, परम्परागत सीप र ज्ञानको प्रयोग गर्न सकिनेछ:-
- (क) सहभागितामुलक खानेपानी तथा सिंचाइ प्रणालीको विकास र सञ्चालन,
- (ख) जलाधार तथा नदी संरक्षण र व्यवस्थापन,
- (ग) लघु जलविद्युत आयोजनाको निर्माण र सञ्चालन,
- (घ) जलस्रोतका मुहानको संरक्षण र व्यवस्थापन।
- (२) उपदफा (१) बमोजिम समुदायमा आधारित जलस्रोतको उपयोगका लागि प्रचलित कानून बमोजिम उपभोक्ता संस्थाको स्थापना र सञ्चालन गर्न सकिनेछ।
४४. सेवा शुल्क: प्रचलित कानून बमोजिम जलस्रोतको उपयोगको अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायले जलस्रोत सम्बन्धी सेवा प्रदान गरे बापत सेवा शुल्क लिन सक्नेछ।

४५. निर्देशन दिन सक्ने: (१) आयोगले बाँध सञ्चालक, अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्ति, संस्था वा निकायलाई देहाय बमोजिमका विषयमा आवश्यक निर्देशन दिन सक्नेछः-

- (क) जलस्रोतसँग सम्बन्धित आयोजनाको निर्माण, सञ्चालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धमा,
- (ख) दफा ३२ को उपदफा (२) बमोजिमको प्रतिवेदनमा उल्लिखित सुझाव तथा सिफारिसको कार्यान्वयन सम्बन्धमा,
- (ग) जलस्रोत परीक्षण (वाटर अडिट) को प्रतिवेदनले औल्याएका विषयको आधारमा जलस्रोतको उपयोगको दक्षता अभिवृद्धि, जलस्रोतको संरक्षण र गुणस्तर अभिवृद्धि सम्बन्धमा,
- (घ) बाँध सञ्चालकलाई बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) सम्बन्धी मापदण्ड, मार्गदर्शन र जाँचसूची बमोजिमको दायित्व र जिम्मेवारी सम्बन्धमा।

(२) उपदफा (१) बमोजिम आयोगले दिएको निर्देशनको पालना गर्नु सम्बन्धित सबैको कर्तव्य हुनेछ।

४६. वार्षिक प्रतिवेदन पेस गर्नु पर्ने: (१) आयोगले यस ऐन बमोजिम सम्पादन गरेको कामको वार्षिक प्रतिवेदन आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिना भित्र नेपाल सरकार समक्ष पेस गर्नु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) बमोजिमको प्रतिवेदन आयोगको वेवसाइट लगायत विद्युतीय सञ्चार माध्यमबाट सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ।

४७. नेपाल सरकारसँगको सम्पर्क: आयोगले नेपाल सरकारसँग सम्पर्क राख्नु पर्दा मन्त्रालय मार्फत राख्नु पर्नेछ।

४८. प्रचलित कानून बमोजिम हुने: यस ऐन बमोजिम कसूर हुने कुनै कार्य अन्य प्रचलित कानून बमोजिम पनि कसूर हुने रहेछ भने सो कानून बमोजिम मुद्दा चलाई सजाय गर्न यस ऐनमा लेखिएको कुनै कुराले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन।

४९. काम कारबाही बढेर नहुने: आयोगमा कुनै सदस्यको नियुक्तिको प्रक्रिया नमिलेको वा पद रिक्त रहेको कारणले मात्र आयोगको काम कारबाही बढेर हुने छैन।

५०. अधिकार प्रत्यायोजन: आयोगले यस ऐन बमोजिम आफुलाई प्राप्त अधिकारमध्ये प्रशासनिक प्रकृतिका अधिकार समिति, उपाध्यक्ष, सदस्य, सचिव वा अधिकृतस्तरको कुनै कर्मचारीलाई सर्त तोकी प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ।

५१. अनुसूचीमा थपघट तथा हेरफेर: यस ऐनको अनुसूचीमा रहेका अधिकारक्षेत्र सम्बन्धी विषयमा प्रचलित कानूनले थपघट तथा हेरफेर गरेमा सो हदसम्म नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी अनुसूचीमा आवश्यक थपघट तथा हेरफेर गर्न सक्नेछ।

५२. नियम बनाउन सक्ने: यस ऐनको कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकारले देहायका विषयमा नियम बनाउन सक्नेछ:-

- (क) जलस्रोतको उपयोगको अनुमति, सहमति, परामर्श र लगत तथा विवरण,
- (ख) जलस्रोतका विभिन्न क्षेत्रगत उपयोग,
- (ग) जलस्रोत पुनर्भरण,
- (घ) जलस्रोतको संरक्षण, व्यवस्थापन र गुणस्तर,
- (ङ) जल उत्पन्न विपद् व्यवस्थापन तथा पूर्व सूचना प्रणाली,
- (च) जलस्रोतको पथान्तर र विकास,
- (छ) जलवायु परिवर्तनबाट नदी प्रणाली, हिमक्षेत्र, हिमनदी र हिमतालबाट उत्पन्न हुनसक्ने जोखिम न्यूनीकरण र संरक्षण,
- (ज) बाँधको निर्माण सञ्चालन, सुरक्षा, क्षतिपूर्ति तथा बाँधको मूल्याङ्कन प्रतिवेदन,
- (झ) बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) को लागि आवश्यक पर्ने उपकरण,
- (ञ) बाँधको वर्गीकरण, र
- (ट) आयोगको सहमति लिन नपर्ने विषय।

५३. निर्देशिका तथा मापदण्ड बनाउन सक्ने: यस ऐनको कार्यान्वयनका लागि आयोगले देहायका विषयमा निर्देशिका तथा मापदण्ड बनाउन सक्नेछ :-

- (क) निर्माण कार्यका लागि निर्माण सामग्रीको गुणस्तर, कोड, स्पेसिफिकेसन सम्बन्धी,
- (ख) आयोजना तथा संरचनाको लागत अनुमान तयार गर्ने विधि तथा नम्स सम्बन्धी,
- (ग) जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास सम्बन्धी, र
- (घ) बाँधको संरक्षण (ड्याम सेफ्टी) को मापदण्ड सम्बन्धी।

५४. खारेजी र बचाउ: (१) जलस्रोत ऐन, २०४९ खारेज गरिएको छ।

(२) जलस्रोत ऐन, २०४९ बमोजिम भए गरेका काम कारबाही यो ऐन बमोजिम भए गरेको मानिनेछ।

(३) यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका वखत कायम रहेको जल तथा उर्जा आयोगबाट भए गरेका काम कारवाही यसै ऐन बमोजिम गठन भएको आयोगबाट भए गरेको मानिनेछ।

अनुसूची-१

(दफा ४ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

जलस्रोतको संरक्षण र उपयोगको बहुआयामिक विकास र व्यवस्थापन सम्बन्धी अधिकार

<u>क.सिंचाइ सम्बन्धी क्षेत्राधिकार</u>	
नेपाल सरकार	<p>(१) हिमाली र पहाडी क्षेत्रमा दुई सय हेक्टरभन्दा बढी र तराई, मधेश तथा भित्री मधेश क्षेत्रमा पाँच हजार हेक्टरभन्दा बढी सिंचित क्षेत्र भएको सिंचाइ आयोजना,</p> <p>(२) एकभन्दा बढी प्रदेशमा सञ्चालन हुने सिंचाइ आयोजना,</p> <p>(३) क्लस्टर तथा ठूला नदी बेसिन अन्तर्गतका भूमिगत वा लिफ्ट सिंचाइ आयोजना,</p> <p>(४) पाँच हजार वर्ग मिटर भन्दा बढी पहिरो नियन्त्रण आयोजना,</p> <p>(५) नदीको एकातर्फ वा दुवैतर्फ गरी दश किलोमिटर भन्दा बढी लम्बाईको तटबन्धन वा नियन्त्रण कार्य र</p> <p>(६) नदी तटबन्धन वा स्थान विशेषमा परम्परागत प्रविधि र प्रकृतिमा आधारित नदी नियन्त्रण तथा पहिरो व्यवस्थापन आयोजना ।</p>
प्रदेश सरकार	<p>(१) हिमाली र पहाडी क्षेत्रमा दुई सय हेक्टरसम्म र तराई, मधेश तथा भित्री मधेश क्षेत्रमा पाँच हजार हेक्टरसम्म सिंचित क्षेत्र भएको सिंचाइ आयोजना,</p> <p>(२) डिप ट्युबेल तथा लिफ्ट सिंचाइ आयोजना,</p> <p>(३) प्रदेशभित्रका एकभन्दा बढी स्थानीय तहमा सञ्चालन हुने सिंचाइ आयोजना,</p> <p>(४) एक हजार वर्ग मिटर देखि पाँच हजार वर्गमिटरसम्मका पहिरो नियन्त्रण आयोजना,</p> <p>(५) नदीको एकातर्फ वा दुवैतर्फ गरी दश किलोमिटरसम्म लम्बाई तटबन्धन वा नियन्त्रण कार्य ।</p> <p>(६) नदी तटबन्धन वा स्थान विशेषमा परम्परागत प्रविधि र प्रकृतिमा आधारित नदी नियन्त्रण तथा पहिरो व्यवस्थापन आयोजना ।</p>
स्थानीय तह	<p>(१) हिमाली र पहाडी क्षेत्रमा पाँच हेक्टरभन्दा कम र तराई, मधेश तथा भित्री मधेश क्षेत्रमा एक सय हेक्टरभन्दा कम सिंचित क्षेत्र भएको सिंचाइ आयोजना,</p>

	(२) स्यालो ट्युबवेलबाट गरिने सिंचाइ आयोजना, (३) एक हजार वर्गमिटर क्षेत्रफल भन्दा साना पहिरो नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य ।
ख. विद्युत सम्बन्धी अधिकारक्षेत्र	
नेपाल सरकार	(क) दुई वा दुई भन्दा बढी प्रदेशको सिमानामा पर्ने विद्युत उत्पादन आयोजना, (ख) प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र बाहेकका विद्युत उत्पादन आयोजना, (ग) विद्युत व्यापार ।
प्रदेश सरकार	(क) पाँच मेगावाट भन्दा बढी पच्चिस मेगावाटसम्म जडित क्षमताको विद्युत उत्पादन आयोजना, (ख) दुई वा दुई भन्दा बढी स्थानीय तहको सिमानामा पर्ने पाँच मेगावाटसम्म जडित क्षमताको विद्युत उत्पादन आयोजना ।
स्थानीय तह	पाँच मेगावाटसम्म जडित क्षमताको विद्युत उत्पादन आयोजना ।
खानेपानी सम्बन्धी अधिकार: खानेपानीसँग सम्बन्धित प्रचलित कानून बमोजिम ।	

अनुसूची २

(दफा ४ को उपदफा (३) सँग सम्बन्धित)

नदी, सिमसार क्षेत्र, जल भण्डार र तालतलैयाको अधिकार

क्षेत्राधिकार	जलक्षेत्र वर्गीकरण	वर्गीकरण
नेपाल सरकार	<p>(१) ठुला नदी (स्ट्रिम अर्डर चौथो र सो भन्दा माथिका नदी)</p> <p>(२) नेपालका सीमा नदी</p> <p>(३) सबै हिमनदी तथा हिमताल</p> <p>(४) ठुला ताल तलैया तथा सिमसार क्षेत्र (जलाशय क्षेत्र बाह्र सय हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रफल भएका)</p> <p>(५) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता बमोजिम घोषित जल पर्यावरण क्षेत्र</p> <p>(६) प्रदेश सीमा नदी</p> <p>(७) नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको संरक्षित जल क्षेत्र ।</p>	<p>अन्तर्राष्ट्रिय नदी वर्गीकरण सम्बन्धी स्ट्रालर स्ट्रिम अर्डर सिद्धान्त बमोजिम दुइ गोटा तेस्रो अर्डरका नदी खोला मिसिएपछि वन्ने सबै नदीहरू</p>
प्रदेश सरकार	<p>(१) मझौला नदी (स्ट्रिम अर्डर तेस्रो तहका नदी)</p> <p>(२) मझौला ताल तलैया (जलाशय क्षेत्र छ सय हेक्टर देखि बाह्र सय हेक्टर सम्म क्षेत्रफल भएका)</p> <p>(३) स्थानीय सीमा नदी</p> <p>(४) प्रदेश सरकारले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको संरक्षित जल क्षेत्र ।</p>	<p>अन्तर्राष्ट्रिय नदी वर्गीकरण सम्बन्धी स्ट्रालर स्ट्रिम अर्डर सिद्धान्त बमोजिम दुइ गोटा दोस्रो अर्डरका नदी खोला मिसिएपछि वन्ने सबै नदीहरू (पहेलो रंगले जनाइएका नदी तथा जलक्षेत्र)</p>
स्थानीय तह	<p>(१) साना नदी (स्ट्रिम अर्डर पहिलो र तेस्रो तहका नदी)</p> <p>(२) साना ताल तलैया (जलाशय क्षेत्र छ सय हेक्टर भन्दा कम क्षेत्रफल भएका)</p>	<p>अन्तर्राष्ट्रिय नदी वर्गीकरण सम्बन्धी स्ट्रालर स्ट्रिम अर्डर सिद्धान्त बमोजिम कुनै शाखा नभएका पहिलो अर्डरका नदी खोलाहरू र दुइ गोटा पहिलो</p>

		अईरका नदी खोला मिसिएपछि वन्ने सवै नदी खोलाहरु (निलो रंगले जनाइएका नदी तथा जलक्षेत्र)
--	--	---

स्टेलर सिद्धान्तमा आधारित स्ट्रिम अडर

